

מערכת הבניינים בלשון התנאים (עיון מורפולוגי)

א. כלל הבניינים

1. דקדוק לשון חכמים מכיר שורה ארוכה של בניינים בפעל. מהם בניינים ששימושם סדיר בהעמידם נטייה מלאה בכל הזמנים, ומהם בניינים לא סדירים שתפוצתם מוגבלת ביותר. בין אלה האחרונים יש צורות שחזקתן מוצקה, לפי שהם מתועדים במקורות רבים ומעידים עליהם עדים נאמנים; ויש צורות שלא נזדמנו אלא במסורות אחדות או במסורת אחת בלבד, וחזקת קדמותן – אם אכן היו צורות חיות בלשון חז"ל – טעונה אישוש רב. הדיונים פזורים באכסניות שונות, ועתים הדעות חלוקות על דרכי פירושן של כמה וכמה תופעות הכרוכות בבניינים. דומה אני, שהגיעה העת לראות את התמונה הכוללת! ולשוב ולהרהר ברבים מפרטיה ובפשרם. בבירורנו כאן אנו מתמקדים בעיקר בלשון התנאים. נתחיל בהצגה פורטת של כלל הבניינים, ואחר כך נבוא להעיר על כל בניין ככל שיידרש. נביאם בשתי קבוצות: הסדירים והפחות סדירים.

2. אלו הבניינים הסדירים:

2-1 פָּעַל (קל) – נִפְעַל

4-3 פָּעַל – נִתְפַּעַל (התִּפְעַל)²

6-5 הִפְעִיל – הִפְעַל

ואלו הבניינים הלא סדירים:

7 פָּעַל

9-8 נִפְעַל, נִפְעַל

11-10 פָּעַל (פָּעַל) – נִתְפַּעַל

13-12 פּוֹעַל – נִתְפּוֹעַל

14 גִּתְפַּעַל

1. מסבע הדברים, המעוניין בתמונה הכוללת מבקש לקרב בין הפרטים ולנקוט גישה מכלילה. לעומת זאת הבוחן פרט אחד או מסורת אחת לעצמה, גישתו פורטנית עד דק.

2. בניינים 3-4 כוללים את הכבד הדגוש, המרובע והמוארך בשורשי ע"ו והכפולים, וכנראה גם את "קל העיון" ו"המוארך השלם" (ראה סעיפים 3, 30 להלן).

ב. הערות לבניינים הסדירים

קבוצת הבניינים הסדירים אינה טעונה פירוט והדגמה זולתי כמה הערות קצרות להבהרה.

3. בבניינים הכבדים (מס' 3-4 לעיל בסעיף 2) ידועות חמש סדרות-משנה³:

(א) הכבד הדגוש: פֶּעֶל (קֶדֶש) – נְתַפְעֵל (נְתַקְדֵש).

(ב) הכבד המרובע: פֶּלְפֵל, תְּרָגַם, שְׁחָרַר וכיו"ב – נְתַפְלֵל, נְתַרְגַּם, נְשַׁחֲרַר וכיו"ב.

(ג) הכבד המוארך (בשורשים מגזרות ע"ו והכפולים): פּוֹלֵל (עוֹרָר, *רוֹעֵע') – נְתַפּוֹלֵל (*נְתַעוֹרָר, נְתַרוֹעֵע').

שני הראשונים (הדגוש והמרובע) קיומם סדיר בלשון התנאים; השלישי (הכבד המוארך בגזרות ע"ו והכפולים) אינו משמש למעשה בלשון זו. רוב הדוגמות שבזדמנו ממנו הן צורות מורשות מעברית המקרא, כגון: מְקוֹנְנוֹת (מועד קטן ג, ט), לְרוֹמָם (פסחים י, ה). ונציין גם את נְתַרוֹעֵעַ (כלים ג, ד; ד, ב 2x); כן הוא בכתבי-היד ק⁷ פס, וכן בד"ר ובספרים שלנו (לעומת זאת בכתבי-היד פו, פא וקיימב' הגרסה היא נתרעעה על דרך השלמים⁸).

ואנו מוסיפים עליהם עוד שניים הכלולים בבניינים הלא סדירים:

(ד) הכבד קל העין: פֶּעֶל – נְתַפְעֵל (ראה להלן סעיפים 17-24, 30).

(ה) הכבד המוארך (השלם): פּוֹעֵל – נְתַפּוֹעֵל (ראה להלן סעיפים 25-30).

4. נְתַפְעֵל וְהַתְפַּעֵל הן שתי חלופות של בניין אחד. הצורה הקדומה, התפעל, המשמשת בלשון המקרא, שינתה את צורתה בלשון התנאים. כלומר, היא הומרה בנון; כנראה פרי היקש לבניין נְפַעֵל⁹. בשל מעמדם המקביל של שני הבניינים¹⁰ נתקרבה צורתן של זה לצורתן של זה: התפעל < נתפעל כמו נפעל.

3. ראה סגל, 1936, סעיפים 262-263 בעמ' 144-146. וראה הנמן, 1980, עמ' 29-30; אף שהוא

מפריד בין שלוש הסדרות (הדגוש, המוכפל, המוארך) הוא רואה אותן בעיקרו של דבר כאחת.

4. אני מעדיף את הכינוי "המרובע", שהוא כוללני יותר – ומכוון לכל בעלי ארבעה עיצורי שורש – על פני פֶּלְפֵל/נְתַפְלֵל העשוי לתבנית של א-ב-א-ב (והות גמורה של עיצורי השורש הראשון והשלישי מכאן והשני והרביעי מכאן).

5. הצורות שצוינו בכוכבית הן משוחזרות בלשון התנאים (וראה בהמשך דברינו מיד).

6. ראה הנמן, 1980, עמ' 302-303. סגל (1936) מפריד בין פּוֹלֵל/נְתַפּוֹלֵל בע"ו וע"י (עמ' 145) לבין פּוֹעֵל/נְתַפּוֹעֵל בע"ע (עמ' 148).

7. בכ"י ק התיבה כתובה כתיב מלא: ניתרועעה.

8. הנמן (1980, עמ' 208 הערה 804) סבור, שנתרועעה היא נתרעעה במתעק $\alpha < \sigma$, לדעתו היא אינה שייכת לבניין נתפולל.

9. ראה סגל, 1936, עמ' 118.

10. זהו שימוש המקורי היה של בניין חזר, ומאוחר יותר גבר בשניהם השימוש הסביל (נפעל חזר-סביל של קל, התפעל/נתפעל חזר-סביל של פֶּעֶל).

צורת נְתַפְעַל הצעירה, שלא שימשה במקרא, הורכבה בו במקומות בודדים על כתיבים של צורת נִפְעַל. כך מתפרשות הצורות וְנִפְסְרוּ (יחזקאל כג, מח),¹¹ וְנִכְפְּרוּ (דברים כא, ח).¹² וכן וְנִלְחַם (= וְנִלְחָם > וְנִתְלַחַם, דניאל יא, יא) במסורת הניקוד הא"י, כפי שהיטיב לראות פ' קאלה,¹³ כנגד צורת וְנִלְחַם במסורת טבריה. ויש בה במסורת השומרונית לחומש הרבה כיוצא בזה, כגון nibbārrādu (בראשית י, ה, לב) כנגד נִפְרְדוּ במסורת טבריה.¹⁴

צורת נתפעל שנשתלטה בלשון חז"ל לא דחתה כליל את התפעל. עדיין יש עדויות מוצקות לקיומן של צורות כמו התודה, התנדב, השתחוה, התפלל והתקבל. הצורות הללו (לבד מן התקבל) נתפרשו לו להנמן¹⁵ חיקויים ספרותיים ללשון המקרא או פעולות תיקון של מעתיקים.¹⁶

5. בניין הופעל הוא בניין סדיר בלשון חז"ל, ובכלל זה בלשון התנאים. במשנה לבדה נזדמנו צורות הרבה, כגון הוכשר (מעשרות א, ח), הוכשרה (מעילה ב, א) ועוד; הוזכרו (גיטין א, ה ועוד שש פעמים במשנה), הוחמו (שבת ג, ד 2x), הותזו (אהלות א, ו), הותר (שביעית ו, ד ועוד עשרות פעמים) ורבים כיוצא בהם. התבטאותו של ח' ילון על ה"נסיון להשליט בניין נְתַפְעַל במקום הופעל"¹⁷ נראית מוגזמת. גם דבריו של פרופ' י' קוטשר על בניין "הופעל הנדיר"¹⁸ יש להבינם נכונה; הבניין נדיר בהשוואה לבניין קל ולבניינים אחרים, אך עדיין שימושו שימוש סדיר.¹⁹

11. ואכן משמשות במקרא בשורש יס"ד צורות נִפְעַל ברורות, כגון: "יסרתני ואָסַר" (ירמיה לא, יח), יָסַר (משלי כט, יט).
12. ההוראה הפעילה היא בבניין פֻּעַל, כגון "וְכִפְּרוּ... וְכִפְּרוּ" (שמות ל, י), ובסביל מצינו גם פֻּעַל (כִּפְּרוּ, שם כט, לג), גם התפעל (וְתִכְפְּרוּ, שמואל א ג, יד) וכנראה גם נִפְעַל (< נְתַפְעַל) בדוגמה שהבאנו מספר דברים. בן-חיים (1977, סוף עמ' 85 והערה 35 שם) מניח, שאכן בעבר שימש גם קל כִּפְּרוּ בהוראת "כִּפְּרוּ", ומכאן הסביל *נִכְפְּרוּ כצורה שיש לה המשך במסורת שומרון (ראה בן-חיים, שם, עמ' 86 wnikkāf ʔr < נִפְעַל).
13. ראה P. Kahle, *Masoretan des Westens*, Stuttgart 1930 (= Hildesheim 1967), עמ' 23*; ילון, 1971, עמ' 365.
14. לפירוש הדברים ראה בן-חיים, 1977, עמ' 85–86; הוא הבניין המכונה "נפעל דגוש העין".
15. הנמן, 1980, עמ' 208–211. וראה מה שכתבה ח' נתן (1984, עמ' 148–149) על שימוש הצורה התקבל (בנוסח משפטי רשמי) לעומת נתקבל (בשימוש רגיל).
16. עניינים כמו ניקוד עה"פ בפעלים נתקדש/נתקדש, יתקדשו/יתקדשו וכיו"ב מקומם בדיון על התצורה הפנימית של הבניינים (וזה תבוא במקום אחר).
17. ילון, 1964, עמ' 129.
18. קוטשר, 1977, עמ' קו.
19. אין דברינו כוללים, כמובן, ציטטות או שאילות ישירות מן המקרא, כגון "כי יותן" (מכשירין א, א ועוד עשרות פעמים) מן ויקרא יא, לח, או יתן (עבודה זרה ג, ט) מפסוק לה שם. יתן ויתן משמשות שימוש סביל פנימי לקל (ראה הנמן, 1980, עמ' 257), אף שמבחינה סינכרונית הריהן צורות הופעל לכל דבר.

הפועל נִמְיָתִי (מן נמ"ה) > נִמְיָתִי ואת הבינוני האקטיבי מְרוּכָה (> מְרָבָה); וכן פירש ח' ילון³⁸ את יָפִי כפיעל של יפ"י. וכך ניתן לפרש חלק של הצורות דלעיל שהובאו מכ"י רומי 32: מטומאה, פורשנו, מורחה, גולת. אך חזקתן של צורות שנודמנו רק בכתב-יד אחד ואין עליהן מסורת ניקוד אינה מוצקה דייה. ואפשר שיש בחלקן (או בכולן?) שגגת העתקה בלבד, שהמירה יוד ב־ואו. בין כך ובין כך צורות פֻּעַל מדומה לפנינו, שאינן אלא צורות פֻּעַל.³⁹

8. אבל בבינוני נתיקמו צורות פֻּעַל כחלק של נטיית פֻּעַל. כלומר, פֻּעַל מקיים נטייה סדירה בעבר, בעתיד, בציווי ובמקור, בבינוני פעיל (מִפְּעַל) ובינוני סביל (מִפְּעָל). יחס מְקַדֵּשׁ/מְקַדֶּשׁ, מְקַבֵּל/מְקַבֵּל ודומיהם הוא כיחס כֹּתֵב/כְּתוּב, שוֹמֵר/שְׁמוֹר וכיוצא בהם. הפֻּעַל הוא בינוני דינמי, ומצד שימושו כזמן הוא מציין הווה ועתיד; הסביל שימושו סטטי פרפקטי, והוא מציין פעולה שנעשתה בעבר ומצב בזמן הווה.

9. הערה: ח' ילון העמידנו על כמה וכמה צורות בינוני מִפְּעַל הנכתבות בכתב חסר ואו.⁴⁰ כשנודמנו צורות כאלו בכתב-יד מנוקדים, הן נוקדו לעתים כצורות מִפְּעַל ולעתים כצורות מִפְּעָל. נזכיר כאן כמה מן הדוגמות שנודמנו בכתב-יד של ספרות התנאים: מִפְּגַלַת (מנחות ב, ג), מִפְּגַלִין (שם ב, ד), מִבְּקַר (תמיד ג, ד), מחלחלת (אהלות ט, ג) – כולן לקוחות מכ"י ק. וכן בביטוי "וכן הוא מפורש על-יד יחזקאל" (תמיד ג, ז; מידות ד, ב), ק גורס מְפָרֵשׁ, מְפָרֵשׁ; קיימב' מפרש (בלי ניקוד). וכן מעכב ליד מעוכב כמה פעמים בעדים שונים של התוספתא לסוטה (ד, ז), ועוד. ילון ראה לקבוע, שצורה זו "אינה אלא בינוני מִפְּעַל ע"ד הארמית".⁴¹ ואמנם העדר ה־ואו מתמיה, שכן מדרכי הכתיב של כתב-היד של לשון חז"ל לכתוב כתיב מלא ואו כדי לציין כל תנועת u (כולל u בהברה סגורה לא מוטעמת). אבל יש להדגיש, שאין לנו

38. ילון, 1964, עמ' 137–140.

39. שינויים פונטיים "משבשים", כידוע, את המערכת המורפולוגית: צורה שהיא ביסודה דגם אחד מתחפשת בדגם אחר, כמו כמה מצורות בניין "הופעל מדומה" שנודמנו בטקסטים של ל"ח. למשל, "הורע כחו" (וכתובות ח, ד x2); כבר הראה ח' ילון (1964, עמ' 138–140; וראה גם הנמן, 1980, עמ' 326), שמדובר בצורת הפעיל (> הִרַע), שכן הכוונה היא שהכתוב הרע את כוחו או ייפה את כוחו של פלוני (וראה להלן הערה 188, צורת הקרא < הִקְרָא). גם הצורה מוֹעֲלִין במקום מְעַלִין (מקוואות ז, א, ב כמה פעמים בכ"י פא) מתחפשת כבינוני של קל מע"ל במקום בינוני הפעיל של על"ה. והדברים ידועים.

40. ילון, 1964, עמ' 176–180.

41. שם, עמ' 176.

אפילו עדות אחת⁴² לניקוד מִפְעֵל (מִפְעֵל).⁴³ ואין מניעה לראות בחלק של הצורות חסרות ה־וּא צורות מִפְעֵל מקוריות, כמו בביטוי "כן הוא מִפְרֵשׁ על־יד יחזקאל".

נִפְעֵל

10. בניין נִפְעֵל נוהג בעיקר בשתי גזרות, פ"ג (ובכלל זה פועלי ע"ו הנוטים כמו פ"ג) ופ"י, בעבר ובבינוני; ונמצאו כמה דוגמות גם בפעלים שלמים. התבנית ידועה בכתב־היד של ספרות התנאים (וספרות חז"ל אחרת) בעיקר במסורת הכתיב; חלק של צורות נופעל (ב־ואו אחרי הגון) שלא הובנו כהלכה תוקנו, כפי שנראה להלן. העדויות המנוקדות באות ברובן ממחזורים ומסידורים ישנים. וכן ידועה הצורה במסורות קריאה של העדות.⁴⁴

הרי כמה דוגמות: "קנה שלזתים... נוטל בשבת" (ק שבת יז, ג. הנקדן גירד את ה־וּא ליד, וניקד נִיטֵל); "שנוטל צומת הגידים" (פא⁴⁵ חולין ד, ו [ט]. ק שְׁנִיטֵל); "נוטל מזה ומזה רביעית" (פר אהלות ג, ה וניקד בטעות נוטֵל; בכל העדים האחרים שְׁנִיטֵל⁴⁶); "נוטלת מן הטהור על הטמא" (ק חלה ב, ח = נוטֵלֶת, אבל הנקדן גרס נוטֵלֶת, ובעדים אחרים ניטלת⁴⁷). עדות מפורשת נמצאת בכ"י רומי 66 של הספרא, ש כת ב ו נ י ק ד נוטֵלו (2x),⁴⁸ והרבה כמותה בלשון התפילה והפיוט;⁴⁹ וכן "זנוצל מידו" (3x תוספתא ברכות כ"י ארפורט, אבל בכ"י וינה וניצל 3x);⁵⁰ ויש עדויות

42. נקדן ק מגלה לעתים את מבוכתו בכתיב מעין זה. רק כך אפשר להבין את הניקוד התמוה שלו מסכן (גיטין ו, ה).

43. עדותה של עברית השומרונים שהביא ילון (שם, עמ' 178), הקוראת מִפְעֵל כנגד מִפְעֵל של הסברנית, אינה עדות, שכן מעתק u ל־i/a הוא כללי במסורת השומרונים וראה למשל בן־חיים, 1977, עמ' 148.

44. הבידורים העיקריים – ובכללם הרבה נתונים – נמצאים אצל ילון, 1964, עמ' 152–159 ומורשת, 1980; וראה גם קימרון, 1988. נתונים נוספים (מועטים) מפורטים במחקרים אחדים, כגון: שבטיאל, 1972 (נתפרסם כבר בשנת 1937), עמ' 212; מורג, 1970, עמ' 204; הנמן, 1980, עמ' 260–261; בר־אשר, 1983, עמ' 153; נתן, 1984, עמ' 146; נאה, 1989, עמ' 193; וראה גם י' קארה, לשוננו מד (תש"ם) עמ' 34. נתונים רבים מן הפיוט, דיון בבניין וריכוזו של ספרות מחקר מצויים אצל אלדר, 1979, עמ' 381–383.

45. הנמן, 1980, עמ' 260.

46. גולדברג, 1955, עמ' 28.

47. זק"ש, 1975, על אתר.

48. ייבין, 1985, עמ' 594; נאה, 1989, עמ' 193.

49. כגון 'נוטל כבוד מבית חיינו' (תפילה) "אתה יצרת" לשבת ראש חודש בסידורים ובמנהגי העדות), ויש דוגמות רבות בפיוט באשכנז: נוטֵל, נוטֵלו, נוטֵלָה – כפי שקבע אלדר (1979), עמ' 381.

50. מורשת, 1980, עמ' 137; נתן, 1984, עמ' 146.

לקריאה נִצַּל בפיוט.⁵¹ וכן "הנושא על גבי הזב" (= הנושא פא זבים ה, ב ליד הנישא⁵²). וכך גם נִתָּן: ונתנו (כ"י רומי 66 לספרא),⁵³ "נותנין לכהנים" (ביכורים ג, ה, ח בכתב-יד אחדים);⁵⁴ וכן נותנין/נותנים (בכמה כתב-יד לספרי במדבר);⁵⁵ בכל הכתיבים האלה מכוון, כנראה, לצורה נִתָּנִים/נִתָּנִין; ויש עדויות לקריאה נִפְעַל בפועל זה בפיוט.⁵⁶

ובפועלי ע"ו (הנוטים כפ"נ): "הנוער בלילה" (אבות ג, ד בקטעי גניזה⁵⁷) = נִעַר (חלופה של נְעוּר);⁵⁸ "לחם שנוטח באיברים" (מכילתא ויסע ג, הורביץ עמ' 167, כעדות דפוס קשטא)⁵⁹ – כלומר, נִטַח חלופה של נִיטוּח.⁶⁰ חזקתן של צורות אלו – בגזרת ע"ו – נתמכת מעדויות הקריאה נִדָּן, נִוָּצַד בשורשי ע"ו בפיוט האשכנזי.⁶¹ בפועלי פ"י הבניין ידוע בלשון התנאים⁶² בעיקר במסורת תימן;⁶³ נִוָּצַרְתָּ (אבות ד, י); נִוָּלְדָה (נגעים ד, י), ובבינוני נִוָּלְד, נִוָּצַר (אבות ד, כב).⁶⁴

11. מחוץ לגזרות העלולות בפה"פ נרשמו בספרות המחקר דוגמות אחדות בגזרת השלמים:⁶⁵ "שנוגאלו בלילה" (ספרי דברים ככה, כ"י רומי 32);⁶⁶ "ולא נוחלק ר' (א)ליעזר ור' יהושע" (בקטע גניזה של תוספתא פסחים א, ה, אבל כתב-היד וינה

51. אלדר, שם, עמ' 381.
52. הנמן, 1980, עמ' 260.
53. ראה המקומות הנרמזים בהערה 48 לעיל.
54. זק"ש, 1975, על אתר.
55. בראש, 1983, עמ' 153.
56. השווה נִתָּנִינוּ שהביא ליון (1964, עמ' 156) ממחזור איטאליאני, ודוגמות אחדות אצל אלדר, 1979, עמ' 382. צורת נותנין (מכשירין ה, ב), שהביא הנמן (1980, עמ' 260) כבניין נופעל, מכוונת, כנראה, לבינוני קל (נִוָּתָּוִין), כגרסת כתב-היד פ, ק.
57. שרביט, 1976, עמ' 56–57; מורשת, 1980, עמ' 134.
58. וראה גם נתן, 1984, עמ' 146.
59. מורשת, 1980, עמ' 135 (והערה 53).
60. זו נתקיימה בשני כתב-יד (מורשת, שם).
61. אלדר, 1979, עמ' 382.
62. וכבר צוין קיומו בניקוד הסברני והבבלי של המקרא: נִוָּלְדוּ (דה"א ג, ה; כ, ח) – כפי שקדמו וקבעו חוקרים (למשל מורג, 1969, עמ' 126, וראה גם קובץ א, עמ' 187; ייבין, 1985, עמ' 608; והספרות שהם מביאים שם).
63. שבטיאל, 1972, עמ' 212; מורג, 1970, עמ' 204; ייבין, 1985, עמ' 609 והערה 5 (וראה גם י' קארה במקום הנרמז לעיל בהערה 44).
64. בפיוט באשכנז מצא אלדר (1979, עמ' 381) מוסף על נִוָּצַר גם נִוָּסְדוּ/נִוָּסְדוּ וגם נִוָּשְׂרוּ (וראה הערתו לפועל זה שם).
65. מורשת (1980, עמ' 130–134) מפריד בין השלמים לל"י; לא מצאנו טעם להפרדה זו.
66. מורשת, שם, עמ' 131.

וארפורט גורסים נחלקו; "והיו נוהגין זה עם זה" (שבת יב, ד-ה) במקום נְהָגִין (כ"י ק גרס במשנה ד נְהָגִין [מחק את ה-ואו], במשנה ה נְהָגִים. פא קורא נוֹהֲגִין⁶⁷ [בינוני קל של נה"ג]); "נוהגין לו" (כ"י וינה לתוספתא נדרים ב, ד, אבל כ"י ארפורט נהנין⁶⁸).⁶⁹ לפחות דוגמה אחת, מאלו שהובאו כאן, נתפוקקה חזקתה בבירורו המקיף של ש' נאה.⁷⁰ לדעתו, נוהגין בשבת (יב, ד, ה) אינה משקפת נופעל של הג"ה, אלא צורת בינוני קל של נה"ג (כעדות כ"י פא).⁷¹

12. אפשר לכאורה לטעון, שחלק של הדוגמות הנזכרות לעיל (סעיפים 10-11) אינן אלא שיבוש גרפי: יוד הועתקה כ-ואו. אבל עדויות הניקוד ומסורות הקריאה תומכות בקיומו של בניין נופעל. מצאנוהו בכ"י רומי 66, בלשונם של בני תימן (פועלי פ"י) בכתב-יד ובמסורת הקריאה, בפיוטים שבמחזורים עתיקים מאשכנז וממקומות אחרים; וכן בקריאת המקרא נוסח טבריה ונוסח בבל (בפועל השלם רק בכתב-יד בבליים צעירים). לפיכך אין כל הכרח להפקיע כתיבים כגון נוטל, נותנים, נושא מן הבניין הזה.

13. הדעות חלוקות באשר לעלייתה של התבנית נִפְעַל. קשה להכחיש, שעיקר שימושה הוא בגזרות העלולות בפה"פ.⁷² לדעת ילון⁷³ היא צמחה תחילה בפועלי פ"נ. כדי להבדיל בין גִּטְלָתִי (פִּעַל) לנִטְלָתִי (נִפְעַל) נדרשה הלשון לצורות נִפְעַל בתנועה ו⁷⁴ המאפיינת את הבניינים הסבילים (כגון בבינוני מִפְעַל ובבניין הופעל: הפקר,

67. ראה ילון, 1964, עמ' 159; הגמון, 1980, עמ' 261. הגרסה נוהגין מקויימת בעדים נוספים (ראה גולדברג, 1976, עמ' 245-246).
68. מורשת (1980, עמ' 130, 132) הזכיר גם את "נוכנעים" ממגילה בקומראן, וציין בעקבות ילון (1964, עמ' 157) את "חמץ נוקשה" מן הבבלי, כנגד נִקְשָׁה שבמקרא (ישעיה ח, כא). מפי ר' יוחנן ברויאר למדתי, שהבינוני נוקשה אין לו יסוד; ויש לצפות לפרסום עבודתו על לשון התלמוד הבבלי, שבה יובהר גם הפרט הזה.
69. גם ייבין (1985, עמ' 504) ציין (מכתב-יד בבליים צעירים למקרא) כמה צורות נופעל בפועל השלם: נִרְדְּפְנוּ (איכה ה, ה), נִפְתַּלְתִּי (בראשית ל, ח), נִשְׁקַד (איכה א, יד).
70. ראה נאה, 1992, פרק 1, עמ' 278-290.
71. גם מי שלא יקבל את מסקנתו של נאה, דומה אני שישתכנע שהקביעה נְהָגִין < נוהגין נחלש תוקפה (עיי' נאה, שם).
72. גם מ' מורשת ז"ל, אחרי כל הקושיות שלו, לא יכול היה להתכחש לעובדה, ש"מרכו כוכדה [של צורת נִפְעַל] נופל על גזרת פ"נ" (מורשת, 1980, עמ' 130).
73. ילון, 1964, עמ' 157 (קודם לכן לשוננו ג [תרצ"א], עמ' 307); וכן ח"א גינזברג, תרכ"ז ה (תרצ"ג), עמ' 208 הערה 2.
74. הסברה של ג' ברגרין, שהצורה המקורית היא nofal ב"ו, אין לה בסיס של ממש (ראה אלדר, 1979, עמ' 382).

מִפְּקָד וכו'). ואמנם בפועל נטל עצמו בצד נָטַל בנפעל (< נָטַל בנפעל) מצאנו גם את הבניין הכבד: "מה כוכבים רבים ומנוטלים" (ספרי דברים מז, מהדורת פינקלשטיין עמ' 106). מנוטלים (בינוני מפועל) עדות יש בה לנָטַל בנפעל, שנהג בלשון גם אם אינו מתועד. הוראת הבניין הקל והנפעל נָטַל וניטל (שעניינם סילוק והרחקה) נבדלת מזו של הבניין הכבד נָטַל, מְנַטֵּל שעניינם הרמה.⁷⁵ מורשת ביקש לראות במעבר נפעל < נפעל ציון מובהק של הפסיביות.⁷⁶ לדעתו של קימרון⁷⁷ משתקף כאן הַד לבניין פסיבי קדום של נָפַעַל; בדומה ליחס בין פָּעַל ופָּעַל, הפעיל והפעל, התפעל והתפעל כך יש לראות את נפעל כסביל של נָפַעַל (שמעיקרא שימש כבניין חוזר). סברתו של קימרון נשארת בגדר השערה (רחוקה) שאין לה בסיס במציאות. נראה בעיניי צירוף דעותיהם של ילון ושל מורשת: נפעל < נפעל צמח בפועלי פ"ג כדי לקיים את ההבחנה בין פָּעַל (נְטַלְתִּי) לנָפַעַל (נְטַלְתִּי). ואפשר שההמרה של נפעל בנפעל נעשתה מובהקת בשל שימושו הפסיבי של נפעל, שגבר בלשון חז"ל;⁷⁸ התנועה u באה כהיקש להופעל ולבינוני פועל (מפָּעַל), שתנועתם המובהקת היא u (ו); מגזרת פ"ג נתפשטה התבנית לגזרות קרובות: לאותם פועלי ע"ו הנוטים על דרך פ"ג ולגזרת פ"י; ואחר כך התחילה לדבוק גם בפעלים שלמים.⁷⁹ כמעט בכל דרך שנפרש את צמיחת נָפַעַל עלינו להודות, שמדובר באלומורף של נָפַעַל.

נָפַעַל

14. נָפַעַל (פה"פ דגושה ושוואית) נודמן (מחוץ לגזרת ע"ו) רק במסורתו של כ"י פר ורק בפועל אחד בזמן עבר: נִיטְמָאֲתִי (טהרות ה, ט 2x), נִיטְמָאֲתָה (שם 2x); וכבר נתפרשו הדברים בדיונים קודמים.⁸⁰ אבל בגזרת ע"ו (גזרות הכפולים ופ"ג הנוטות כע"ו) זוהי הצורה השלטת במסורות לשון חכמים בעבר ובבינוני, כגון: בעבר – שְׁנִילֹשׁ (כלים י, ב), שְׁנִילֹשָׁה (חלה ב, ב), נְעוּרָה (גיטין ה, ב), שְׁנִיצוּדוּ (ביצה ג, ב); בבינוני – גִּידוּן... גִּידוּנִים (ראש השנה א, ב), גִּידוּנָת (כתובות יא, א), גִּידוּכִין (ביצה א, ח), גִּיאוּתִין (שבת ג, ה),⁸¹ וכן נִימוּקִים (ראש השנה ג, ח) מן מק"ק, ומפועלי פ"ג

75. ראה ילון, 1964, עמ' 152–153.

76. מורשת, 1980, עמ' 129–130.

77. קימרון, 1988.

78. אף שמורשת לא התנסח כך, זה בעיניי תורף דבריו.

79. ואין בכך כל תמה. עצם התופעה של התפשטות תבנית דקדוקית מגזרה אחת אל המערכת הדקדוקית כולה ידועה יפה. נזכיר כדוגמה מובהקת את תנועת עה"פ ך בבניין הפעיל (הפקיד, מפקיד, יפקיד); הורחה ולידתה בפועלי ע"ו (הקים, מקים, יקים ב"ז מקורית), ומשם עברה אל הבניין הזה בגזרות אחרות.

80. ראה בראש, 1986, עמ' 190–192; 1991, עמ' 56–60.

81. הנתונים כאן הם על פי כתבי-היד הטובים והדפוסים כאחד.

נִיצוֹלָת, נִיצוֹלִין⁸² (פרה יא, א, גִּיזְקִים (בבא קמא ג, יג). במקרא משמשת בעיקר צורת נִפְעַל⁸³ (= נִפְעַל), כגון: בעבר – נְבוֹכָה (אסתר ג, טו), נִכְנֹו (יחזקאל טז, ז), נִסְגוּ (ישעיה מב, יז) ועוד; בבנינוני – נִכּוֹן (שמואל ב ז, טז), נִלוּז (משלי ג, לב) ועוד. אך מצויה בו גם צורת נִפְעַל: נִמּוֹל (בראשית יז, כו), נִעוֹר (זכריה ב, יז), נִמּוֹלִים (בראשית לד, כב).⁸⁴ צורת נִפְעַל/נִפְעַל (נְבוֹךְ ואחיותיה) נעלמה מלשון התנאים בזמן עבר; ואילו בבנינוני היא נשרדה במעמד מיוחד: מצינו נִדוֹן ליד נִידוֹן בשימושים נבדלים, הראשונה בהוראה שמנית והשנייה בהוראה פועלית, כפי שהעלה בירורו המצוין של הנמן.⁸⁵

צורת נִפְעַל היא דרך המלך במסורת השומרונים גם בפועל השלם: niff&q&dti⁸⁶ וכיו"ב משקפת צורה כעין נִפְעַלִית⁸⁷ במסורת טבריה (ומצויות שם גם צורות נִפְעַל רגילות, כגון nistārā – "נסתרה"⁸⁸).

15. פרופ' ז' בן-חיים, בעקבות ת' נִלְדָּקָה,⁸⁹ הסביר יפה את צורות נִמּוֹל, נִעוֹר ואחיותיהן בעבר ובבנינוני כתולדת היקש אל העתיד; היינו נִמּוֹל כמו ימּוֹל, נִעוֹרָה כמו תְעוֹר. לכאורה אפשר לפרש כך גם את נִטְמָאתִי, נִטְמָאתָה שנמצאו במסורת כ"י פר כהיקש אל אִטְמָא. אבל צריך להודות שיש קושי בהסבר זה, שכן הסביל של טמ"א בלשון חכמים הוא לעולם בבניין נתפעל: נִטְמָא, מִטְמָא, יִטְמָא.⁹⁰ האם עלינו להניח שצורות נִטְמָאתִי, נִטְמָאתָה משתלשלות ועולות לתקופה שעדיין רַחַת בניין נִפְעַל בפועל זה?⁹¹ ספק רב בעיניי. או שמא אין להפליג הרבה בזמן, ונוכל להניח, שלצדו

82. ככ"י פר גורס בעל הגיליון נִיצְלִין.
83. מיותר להעיר, שבניין נִפְעַל נתגלגל מן נִפְעַל בהידללות (הידקקות) של a ל-i בהברה סגורה לא מוטעמת. צורת נִפְעַל ב-a המקורית (<ā) מתקיימת בהברה פתוחה – נִלוּז, נִקָּל – והד שלה משתקף בדריהתנועה aw שנתכווץ ל-ō: nawda' < נודע.
84. ויש זהות בין מסורת בבל למסורת טבריה בעיקרה של סוגיה זו במקרא ובלשון חז"ל (ראה ייבין, 1985, עמ' 642–644).
85. הנמן, 1980, 283–287.
86. ראה הטבלה אצל בן-חיים, 1977, עמ' 84.
87. כידוע, השווא במסורתנו מתממש במסורת השומרונים כתנועה מלאה.
88. בן-חיים (שם) מפרש את רוב צורות נִפְעַל כצורות בינוני, וקריאות כמו niksaf̄ta (בראשית לא, ל) מתפרשות לו כנגזרות מן השורש נכס"ף.
89. ראה בן-חיים, שם.
90. ראה הנמן, 1980, עמ' 432–434; בר-אשר, 1991, עמ' 59 והספרות הנזכרת שם.
91. במקרא הסברני והבבלי משמש בניין נִפְעַל של טמ"א בעבר ובבנינוני; בעתיד הצורות מנוקדות כנתפעל – השווה נִטְמָאתִי (ירמיה ב, כג), נִטְמָאִים (יחזקאל כ, ל) כנגד יִטְמָא (ויקרא כא, א). כנראה משתקפת כאן בזמן עתיד קריאה על דרך לשון חז"ל; הצורה המקורית בלשון המקרא הייתה נִפְעַל גם בעתיד (ראה הנמן, 1980, עמ' 432 הערה 820).

של נתפעל (נְטַמָּא/יְטַמָּא) המשיך להתקיים גם נְטַמָּא/יְטַמָּא בנְפַעַל, ונְטַמָּאתי היא תולדת היקש אל העתיד (נְטַמָּאתי < נְטַמָּאתי בעקבות אֲטַמָּא). ותן דעתך לעובדה, שבמסורת כ"י ק – במשנה הנזכרת ממסכת טהרות – הגרסה היא נְטַמָּאתי, נְטַמָּאתה⁹² בנפעל. יהא אשר יהא פשר עלייתן של הצורות בפה"פ דגושה בטמ"א,⁹³ תצורתן ברורה: צורת נְפַעַל הן. ומה שהוא דרך המלך בעבר ובבינוני של פועלי ע"ו והדומים להם נזדמן אך בשוליים בפועל טמ"א.

16. בסיכום הדברים, הוא בניין נְפַעַל הוא בניין נפעל הוא בניין נְפַעַל. כלומר, ליד הצורה הסדירה יש שתי חלופות. שתיהן קשורות מעיקרן בגזרות העלולות. התבנית נפעל צצה בגזרת פ"נ, נתפשטה לגזרות הדומות לה ואחר כך הגיעה עד לשלמים; והתבנית נְפַעַל עלתה בגזרת ע"ו, נתפשטה לגזרות הדומות לה, ויש לה שלוחה יחידה בפועל טמ"א במסורת אחת בלבד. (קיומה של התבנית בכתב-יד אחד בלבד מעלה שאלות באשר למידת קדמותן של הצורות נְטַמָּאתי, נְטַמָּאתה.)

פִּעַל (פִּעַל), פִּעַל (מְפַעֵל), נְתַפְעֵל

17. בבחינה של כלל⁹⁴ מסורות לשון חכמים עולים שלושה בניינים (כבדים) הקשורים זה בזה מצד תבניתם, והם מאופיינים בהֶעָרַד הכפלה של עה"פ ובמימוש של תנועה ארוכה (תמיד?) לפניה. ואלה הם: פִּעַל (פִּעַל⁹⁵), פִּעַל (מְפַעֵל), נְתַפְעֵל.⁹⁶ מבחינת גילויים החיצוני הרי הם (כמעט תמיד) כצורות הבניינים פִּעַל, פִּעַל, נְתַפְעֵל של פועלי ע' גרונית (במיוחד ע"א) וע"ר, כגון בָּאָר, פָּרַשׁ (פָּרַשׁ), אבל גם מַעַט, נַחֵם; מְשָׂרַף, מְטָרַף, מְבַצֵּר, מְרַחֵק, אבל גם מִיחָד; נִסְתָּאָב, נִתְאַרְסָה, מְשַׁתְּעֵרַת (עוקצין ב, ח בכ"י פור) על יד מְשַׁתְּעֵרִין (שם באותו כתב-יד), תְּתִיחַד. כלומר, לפנינו בניינים כבדים לא דגושים.⁹⁷ נביא תחילה כמה וכמה נתונים, ואחר כך נבוא להעיר עליהם.

92. ראה בר-אשר, 1991, עמ' 59–60 והערה 20 שם.
93. במקום אחר שללנו את האפשרויות שצורות נְטַמָּאתי, נְטַמָּאתה הן מעשה כלאיים של נְפַעַל ונְתַפְעֵל או הד לאֲתַפְעֵל < אֲפַעֵל הארמי (בר-אשר, 1986, עמ' 191–192).
94. בראייה מبدלת ופורטנית של כל מסורת לעצמה ניתן אולי להציג את הדברים בסעיפים אלה (17–24) בדרך שונה כלשהו מן הדרך שאנו נוקטים כאן. אבל אנו מבקשים להציג תמונה מכלילה ככל האפשר (וראה הערה 1 לעיל).
95. ראה להלן סעיף 18.
96. מורג (1957/8, 1992) מנקד נתפעל וייבין (1985, עמ' 582) התפעל בעין צרויה. ראה הערה 134 להלן.
97. אלה נתכנוו בפי בן-חיים גם "פיעל קל העין" או "פיעל חסר דגשות העין", "נתפעל קל העין" או "נתפעל חסר דגשות העין" (ראה לאחרונה בן-חיים, 1977, עמ' 82, 87).

פֶּעַל

18. נפתח בהערה מקדימה. במחקר מקובל להציג בניין זה כבניין פֶּעַל, ואולם לא מצינו כל פועל בעבר שצורתו פֶּעַל.⁹⁸ כל הדוגמות שנודמנו בפה"פ קמוצה הן צורות בינוני (או עתיד). בעבר נקרו, כצפוי, צורות בפה"פ צרויה (או חרוקה)⁹⁹ בלבד:
- רָקַן: שְׂרִיקָנָה (עוקצין א, ג,¹⁰⁰ ה; זוהי גרסת ק-2, וכן מצינו בקטע גניזה בניקוד בבלי,¹⁰¹ שְׂרִיקָנָה,¹⁰² שְׂרִיקָנוּ (ק-2 עוקצין שם, ה, וכן בקטע הנזכר בניקוד בבלי,^{103,104}
- קִיפָה: "היין משיקפה"¹⁰⁵ אף על פי שְׂקִיפָה" (מעשרות א, ז בקטע מנוקד ניקוד בבלי,^{106,107}
- ואפשר שיש לשייך לכאן גם את פִּיפֵר, פִּיפְרוֹ (במקומות שונים בכ"י רומי 66 לספרא);¹⁰⁸ הפא רפה, אבל פה"פ חרוקה. כלומר רָקַן, שִׁיפָה (וכן גִּזְרָה?) בדומה לִבְאֵר וְאֲרֵשׁ; וְכִיפֵר בדומה לְנֶאֱזַן וְנָחַם.
19. בבינוני מצויות, כמצופה, צורות בפה"פ קמוצה, כגון: וּמְאָרְקִים וְק שביעית ב, ב,¹⁰⁹ מְזַמְמִין (ק, גרסת הנקדן¹¹⁰ במכות א, ז,¹¹¹ מְזַמְמִין (ברכות חלה א, ח בניקוד
98. ראה למשל שבטיאל, 1972, עמ' 209 ומורג, 1957/8, 1992, והכול הלכו בעקבותיהם; וראה גם ייבין, 1985, עמ' 582 – הוא כבר מציין פֶּעַל בסוגריים והעירני פרופ' מורג הערה מצוינת: צורות פֶּעַל בעבר עשויות היו להיחפס כשייכות לבניין קל [פֶּעַל/פֶּעַל]. לכן צריך לבדוק אם יש צורות בינוני מִפֶּעַל שהעבר שלהן הוא פֶּעַל/פֶּעַל [הנתפס כבניין קל].
99. במסורת השומרונים המכירה את הבניין פיעל "קל העין" יש צורת עבר ב-a/& אחרי פה"פ (כגון &saʔdɪr, kâʔdɪr), אבל גם צורות הכבד דגושות העין יש בהן a אחרי פה"פ (כגון faqqɔd ולא fiqqɔd), כפי שלימדנו בן-חיים (1977, עמ' 81–82). בעברית הסברנית נשמרה לנו צורה אחת ויחידה בפתח בפה"פ: פֶּשְׁנִי (בראשית מא, נא, ולא נֶשְׁנִי ב-a- i כמקובל); מן הסתם, בזכות הזווית לשם העצם מִנְשָׁה בנון פתוחה (יזיקרא יוסף את שם הבכור מִנְשָׁה כי נֶשְׁנִי אלהים את כל עמלי ואת כל בית אבי").
100. במשנה ג אין רואים את המפיק בהא.
101. ייבין, 1985, עמ' 582.
102. ק-2 – ככתב-יד איטלקיים אחרים שמסורתם "ספרדית" – מחליף סגול וצירי זה בזה.
103. ייבין, שם. בקטע המנוקד ניקוד בבלי מצינו רִיקָנוּ פעמיים בריש צרויה.
104. בכ"י פר מנוקד שְׂרִיקָנָה (2x), שְׂרִיקָנוּ (2x) בניין פֶּעַל רגיל.
105. כאן ניקד עתיד קל: יִקְפָה (ייבין, שם).
106. ק, פא: יִקְפָה... יִקְפָה – צורות פֶּעַל רגילות (ייבין, שם).
107. ייבין (שם) ציין מתוך ספק (בשם גב' איילה לזונשס המנוחה) גם את הצורות גִּזְרָה/גִּזְרָה (= גִּזְרָה אותה) מפירוש קראי לבראשית.
108. ייבין, 1985, עמ' 515. והשווה צורת פִּיִּסְתָּ (בפיזט אשכנזי – אלדר, 1979, עמ' 384 ודבריו שם).
109. בר-אשר, 1980, עמ' 125.
110. הסופר שכתב מזמין כיוון, מן הסתם, לצורת הפעיל מְזַמְמִין.
111. בר-אשר, שם. מורג (1957/8, 1992) מבדיל בין צורות פֶּעַל ונתפֶּעַל מְזַמְמִין ובין פֶּעַל

בבלי¹¹² ובמסורת התימנים¹¹³, מְשִׁיר (ניקוד בבלי¹¹³ שביעית ג, ד), מְשַׁלֵּק (ניקוד בבלי¹¹³ מעשרות א, ה), מְזַלְפִין (שבת יט, ג). וכן מצאנו במסורת תימן: ¹¹⁴מְחַטְפִין (סוכה ד, ה), מְעַקְדִין (תמיד ד, א), מְתַלְשִׁין (יומא ו, ד).¹¹⁵
ואולי יש לקרב לכאן גם את הצורות בעה"פ לא דגושה אבל בפתח (ולא בקמץ) לפניו, שנזדמנו במסורת הניקוד הבבלי: מְכַפְרִים/מְכַפְרִין,¹¹⁶ מְקַפֵּיח.¹¹⁷ כלומר מְאָבֵק, מְשַׁלֵּק בדומה למְסַאב, מְבָרֵה; ומְכַפֵּר, מְקַפֵּיח בדומה למְנַחֵם, מְנַאֵץ.

פעל

20. צורות בבניין פֻעַל צפויות מראש, לפי תפיסתנו, רק בבניוני: מְפַעֵל¹¹⁸ ואכן נמצאה לנו צורה אחת בטוחה כזאת במסורת הנקדן של כ"י ק: ¹¹⁹וּפִיגָה את הגחלים הַלָּה הַלָּה וחתה מן הַמְאֻכְלוֹת הפנימיות¹²⁰ וירדו ועירן לתוך של זהב" (תמיד ה, ה¹²¹).¹²² וברור שמדובר כאן בסביל הפרפקטי, (הגחלים) שְׁנַתְּאֵלוּ (שְׁנַתְּאֵלוּ)¹²³ הריהן מְאֻכְלוֹת. וכך יש לפרש את מְהוֹזְזוּן, מְרוֹזְזִין שהביא פרופ' מורג מן מסורת תימן.¹²⁴

ונתפַעַל משרשי ע"ו והכפולים (ובכלל זה זמ"ן הדומה לזמ"ם בשל זהות ההגייה של מס ונון בסוף המלה). האחרונים מתפרשים לו חלופות של פוּלַל ונתפולל ב־a במקום ס (על דרך הארמית). כנגד זה, ייבין (1985, עמ' 582) כורך את כל הגזרות יחד. למעשה אין כאן מחלוקת; מורג מתחקה אחרי מוצאתן של הצורות (גישתו דיאכרונית) וייבין (עמ' 582) מדבר על התבנית. וגם אנו עיקר ענייננו כאן בתיאור הסינכרוני, לפיכך כרכנו גם אנו את כל הגזרות יחד.

112. ייבין, שם, עמ' 582.
113. שבטיאל, 1972, עמ' 209; מורג, 1992, סעיף 2.2.
114. ייבין, שם, שם.
115. ייבין, שם, שם.
116. ראה מורג, 1992, שם; והשווה גם שבטיאל, 1972, עמ' 209 וגמליאל, 1989, עמ' 42.
117. הבניין הזה מתועד במסורת תימן גם במקורות אחרים: בתלמוד, במדרש הגדול ובעברית שבדיבורם (ראה לאחרונה מורג, 1992, סעיף 2.2).
118. ייבין, 1985, עמ' 520; אבל בעתיד יִכְפְּרוּ בפא דגושה (שם, עמ' 527).
119. שם, עמ' 522.
120. כשם שאין פֻעַל בעבר ובעתיד (ראה סעיפים 6, 8 לעיל), כך אין פֻעַל בעבר ובעתיד; וכשם שיש מְפַעֵל (מְקַדֵּשׁ, מְקַבֵּל), יש לצפות למְפַעֵל (מְאֵלֵל).
121. ראה בראש, 1980, עמ' 126. אני מצר שנדפס שם בטעות בניין פוּעַל במקום פוּעַל (= פֻעַל).
122. "הגחלים שבפנים האש שנתעכלו (שנתעכלו) היטב" (אלבק בפירושו לתמיד ד, א).
123. המלים "מן המאוכלות הפנימיות" חסרות בנוסח הדפוסים (ראה אלבק על אתר).
124. אבל במקום המקביל (תמיד ד, א) ניקד נקדן ק "וחתה מן הַמְאֻכְלוֹת הפנימיות" (וראה בראש, 1980, עמ' 126 והערה 2).
125. ראה להלן סעיף 21 והערה 127.
126. ראה מורג, 1992, סעיף 2.4 (הם הובאו שם כצורות בבניין פוּעַל; ראה לעיל סוף הערה 119).

נתפצל

21. גם הצורות שנזדמנו בבניין נתפצל במסורת לשון התנאים אינן מרובות. בכ"י ק ידועות לנו שתי מלים: 125 "נִתְאַכַּל" 126 ה"בשר" (סנהדרין ה, ו [יב]), "האיברים והפדרים שלא נִתְאַכְלוּ מבערב" (תמיד ב, א). 127 במסורת הניקוד הבבלי מצינו 128 נִסְתַּפֵּג, מִיתְּפוּן. 129 בכ"י דיינארד מן הגניזה שפרסם יעקב בן-טולילה 130 מצינו נִשְׁתַּפֵּה 131 (גיטין ב, ו 2א). 132 גם במסורת תימן מצינו נִשְׁתַּפֵּה (גיטין שם, שם); 133 ויש עדויות לצורות נתפצל 134 גם מחוץ למשנה, כגון נתפַּמָּה (בבלי ערכין י ע"ב), מְתַאֲנַח (בבלי ברכות נט ע"ב), וגם בלשון הדיבור שלהם. 135

הערות לשלושת הבניינים הנ"ל

22. צורות דומות ידועות גם במסורות אחרות לעברית המקרא. בניקוד הטברני של המקרא מצינו – אוליו – את הצורה מְאָסְפִּי/מְאָסְפִּיּוֹ 136 (ישעיה סב, ט). 137 במיוחד

125. ראה בר-אשר, 1980, עמ' 126; עיי"ש תוספת פרטים באשר לנתונים.
126. הפתח באלף משקף מבטא ספרדי הממיר קמץ בפתח, כפי שמצינו במידת-מה בכ"י ק וראה מאמרי "הנסתרת בעבר בפועלי ל"א בלשון התנאים", בתוך מחקרי תלמוד ב, ספר הויכרון לפרופ' א"ש רוזנטל ז"ל (בדפוס), סעיף 17 הערה 39.
127. כנגד זה במקום המקביל (תמיד ב, ה) מנוקד נִתְאַכְלוּ בבניין נתפצל, וכן "עד כדי שִׁיתְאַכַּל המזון (ש)במעיו" (ברכות ת, ז). והזכירני ד"ר מ' מישור את "תְאַכְלוּ אש" (איוב כ, כו); לכאורה, צורת תִּפְעַל (מן בניין פִּעַל) העולה בקנה אחד עם נְתַאֲכַל ועם מְאֻוְּלוּת של כ"י ק (בכולם אבל הוראתו "שרף"). ואולם מסורת הקריאה בקמץ קטן – tō'oxlehu – מובילה לראיית הצורה כגלגול של תְאַכְלוּ בבניין קל. ואכמ"ל.
128. ייבין, 1985, עמ' 583.
129. ייבין שם מציין עוד צורה מסופקת: גִּיטְמוּ.
130. בן-טולילה, 1989, עמ' 52.
131. גם כתב-יד זה מחליף קמץ בפתח אהרדי.
132. בן-טולילה רואה את הפא הרפה בנִשְׁתַּפֵּה תולדת גרירה אל שפוי.
133. מורג, 1992, סעיף 2.2.
134. הניקודים נתאכַּל, נסתפג (ב"א אחרי עה"מ), שהובאו לעיל, עדות יש בהם לקריאה נתפצל (לא נתפצל) בזמן עבר.
135. ראה מורג, 1992, סעיף 2.2.
136. הקריאה מְאָסְפִּי (באלף פתוחה) מקויימת בכתר ארם צובא, בכ"י לנינגרד ובכתב-יד אחרים. ויש עדות פחות מוצקה לקריאה: מְאָסְפִּי (באלף קמוצה) [ראה מ' ברואר, "הנוסח ומקורותיו", בתוך ספר ישעיהו מפורש בידי ע' חכם, בסדרה "דעת מקרא", ירושלים תשמ"ד, עמ' 74]. והשווה לִמְנַצֵּי (ירמיה כג, יז) כנגד יִנְאָץ (תהלים עד, י).
137. הצורה נידונה אצל מורג, 1969, עמ' 124–125. גם מורג, שם, עמ' 120–124 (בהרחבה) וגם בן-חיים, 1977, עמ' 83 נדרשו לצורה תְּנַצְחוּ (תהלים סב, ד). הם ראו את הדגש שלא מעיקרה של הצורה, אבל מסורות הקריאה המבחינות בין קמץ גדול לקטן קוראות tēroṣṣ^ghū.

רווחות הצורות הללו במסורת השומרונים, כגון: kâšar (כָּפַר במסורתנו), sâšar (סָפַר), ekâbed&k (אֶכְבְּדָךְ) וכיו"ב,¹³⁸ שהן צורות "פיעל חסר הדיגוש" או "קל העין".¹³⁹

23. בניינים אלו נדונו במקומות שונים בספרות המחקר. הגדיל לעשות פרופ' ש' מורג בשני בירורים נרחבים ומעמיקים, תחילה במאמריו בתרביץ (מורג, 1957/8) ועכשו בבירורו המצוין בספר היובל לפרופ' ייבין (מורג, 1992). במחקר האחרון הוא סיכם את כלל הממצאים במסורות של העברית ושל הארמית, וחזר ועסק במוצאן של הצורות.

ואלה דבריו העיקריים: הוא מבחין בתוך פֿעֵל ונתפֿעֵל בין שתי קבוצות: (א) הפעלים השלמים (כגון מִאֲבָקִים, נִסְתַּבֵּג); (ב) פועלי ע"ו וע"ע (כגון מְחַנֵּה, מְזַמֵּם). אלה האחרונים הם מקביליהם הארמיים של פולֵל ונתפולל (קומם/סובב, התבונן/התגולל) של העברית, והראשונים הם מקביליהם של פֿאֲעֵל ונתפֿאֲעֵל של הערבית. הללו ידועים בעברית המקרא כצורות פועל, התפועל (ראה להלן סעיפים 25–29). מתחילה סבר מורג,¹⁴⁰ שמדובר במקבילה ארמית (ב־א אחרי פה"פ) לפועל והתפועל שחדרה אל העברית; ועתה¹⁴¹ הוא רואה בהם – בשל מיעוטם היחסי בארמית של היהודים¹⁴² וריבוים היחסי בעברית של השומרונים ובמסורת תימן¹⁴³ – צורות קדמוניות של העברית, המשקפות מקבילות לבניינים פֿאֲעֵל, נתפֿאֲעֵל שלא חל בהן המעתק הקדום ל־a.ס.¹⁴⁴

בן-חיים לעומתו טען, שלפנינו חלופות בלתי דגושות לבניינים פֿעֵל והתפעל/נתפעל; כלומר, במקום שיש הכפלה בעה"פ באה לפניה תנועה קצרה, ובמקום שבטלה ההכפלה בעה"פ באה לפניה תנועה ארוכה.¹⁴⁵

138. ראה בן-חיים, 1977, עמ' 82–83.

139. צורות "התפעל קל העין" מתפרשות לבן-חיים (שם, עמ' 87) מקבילות של אֲתַפְעֵל הארמי, וצורות "נפעל קל העין" נקשרות אצלו (שם, עמ' 84) לצורת נמול ודומותיה, כלומר נִפְעֵל (ראה לעיל סעיפים 14–15), ואפשר שחלקן עשויות לנתפעל בלי"ח ואין כאן המקום להאריך).

140. מורג, 1957/8, עמ' 96, 100.

141. מורג, 1992.

142. אפשר שהם רווחו ביותר בניב הסוריה-א"י (= ארמית הנוצרים), אם צדקתי בדרך שפירשתי צורות בעה"פ (דלת או תיו) רפה, שגודמנו בטקסטים המאוחרים של הלהג, כגון *אֲצַטְדֵק, *אֲתַבְצְרו, *חַתֵּם, *אֲשַׁתְתֵּךְ, מִשְׁתַּתֵּךְ, *יְתִיתֵךְ, *יִפְתַּח (ראה בר-אשר, 1987, עמ' 117–124).

143. ראה מורג, 1992, סעיפים 2.2, 2.8.5.

144. ראה שם, סעיפים 2.8.2–2.8.4. לפי דעתו של מורג כבר כיוון לכך המדקדק השומרוני הגדול אבי-יצחק (ע"ש).

145. ראה לאחרונה בן-חיים, 1977, עמ' 83. בן-חיים מעלה שם את הסברה, שאולי "מעיקרא חל הביטול [של ההכפלה] בצורות בעלות שווא כמו מְבַקְשִׁים ונתפשט לאחר מכן גם בצורות אחרות"; וכך אפשר לפרש את מִאֲסַפּוּ (ראה סעיף 22 לעיל).

בבירורו האחרון טען מורג (1992, סוף סעיף 2.8.2) שאין ביטול ההכפלה סגולה מסוגלותיה של מסורת השומרונים.¹⁴⁶ לפיכך ראה לקבוע, כאמור, בנימוקים כבדי משקל, שמקורן של הצורות בבניינים פֶּאֶעֶל, תפֶּאֶעֶל, שנתקיימה בהן a מקורית במסורת שומרון ובמסורת תימן.

24. יהא אשר יהא מוצאן וגלגולן של הצורות פֶּעֶל (מפֶּעֶל)¹⁴⁷/פֶּעֶל, פֶּעֶל (מפֶּעֶל),¹⁴⁸ נתפֶּעֶל, במישור הסינכרוני נראה לי שיש לראותן חלופות של הצורות הדגושות. ויש לתת את הדעת לכמה נתונים:

(א) העבר של הבניין הפֶּעֶל (האקטיבי), הצורות שנודמנו ממנו במסורות שלנו¹⁴⁹ הן גלגולים של פֶּעֶל (ולא של פֶּעֶל). רָקָן, שִׁיפָה (ואולי גם גִּזַר בעברית הקראים) וכן פִּיֶר, כולן נראות צורות פֶּעֶל שבטל בהן הדיגוש, וקשר אין להן עם פֶּעֶל (המשתלשל מן פֶּאֶעֶל).

(ב) בצורות שיש בהן a אחרי פה"פ (בינוני ועתיד) נודמנה גם צורה בפתח במסורת הטברנית למקרא (שאינה ממירה פתח בקמץ באופן חופשי): מֶאֶסְפִּי (ישעיה סב, ט, וראה הערה 145 לעיל). זו מתייחסת לצורה מֶאֶדְקִים בקמץ אחר פה"פ כיחס שבין מֶנְאֶצִּי לבין יֶנְאֶץ (או מֶבְאָר לעומת מֶנְחָם). וכך נראה במסורת הניקוד הבלבי של לשון חכמים היחס בין מֶשֶׁלֶק לִמְכָרִיו, מֶקְיָה.

(ג) חילופים של הצורות הדגושות בצורות הלא דגושות בתוך מסורת אחת גופא או בין שתי מסורות תומכים כלשהו בסברה, שבמישור הסינכרוני הצורות הדגושות (פֶּעֶל, נתפֶּעֶל) והלא דגושות (פֶּעֶל, נתפֶּעֶל) הן חלופות של תבנית אחת מעיקרא. השווה חילופים כגון נתֶאֶלֶל/נתֶאֶפֶל במסורת כ"י ק (ראה סעיף 21 והערה 127 לעיל), מְתֶלְשִׁין/מְתֶלְשִׁין במסורת תימן,¹⁵⁰ או רִיָּקָן בכ"י פר כנגד רָקָן בכ"י ק-2 ובקטע מנוקד ניקוד בבלבי (ראה סעיף 18 לעיל והערה 104). וכשם שֶׁעֶרְב, סְרָקָן, מְסָרָם, מְעַרְבִין הן חלופות של עִרְב (פר אהלות י, א), סְרָקָן (פר כלים טו, ב), מְסוּרָם (פר גידה

146. אבל אין להתעלם מקיומם של ניגודים בהגייתן של אותן המלים במסורת השומרונים ובמסורת טבריה; המלים נבדלות זו מזו בקיום הכפלה במסורת האחת ובהיעדרה במסורת האחרת או בהיפוך הדברים, כגון: יָמִין (במדבר כ, יז) מכאן כנגד yammān (= יָמִין) במסורת שומרון מכאן, או אֲדִירִים (שמות ט, י) מכאן לעומת ādirīm (המשקפת יחיד אֲדִיר) במסורת שומרון מכאן. ואכמ"ל.

147. מוטב לוותר מכאן ואילך על הכינוי בניין פֶּעֶל, שכן אין קמץ בפה"פ בעבר אלא צירי או חיריק, ועדיף במקומו הכינוי פֶּעֶל (פֶּעֶל/פִּיעֶל). וראה דבריו של אלדר, 1979, עמ' 384.

148. למעשה אין לנו אלא צורת בינוני סביל, ועל כן יש לכרוך אותה בבניין פֶּעֶל (פֶּעֶל) (ראה לעיל סעיף 8 ולהלן סעיף 34).

149. ראה מה שכתבנו לעיל בהערה 99 על תנועת פה"פ במסורת שומרון.

150. ראה מורג, 1992, הערות 83, 107.

ג, ה), מעורבין (פר מקוואות ו, ב)¹⁵¹ – כך יש לראות בצורות רקון, קיפָה, נסתפָג, מאוֹכֵלוֹת חלופות של רקון, קיפָה,¹⁵² נסתפָג,¹⁵³ מאוֹכֵלוֹת; אלו ואלו מתועדות במסורות העברית.¹⁵⁴

פועל, נתפועל

25. בדקדוק המקרא נזדמנו כמה וכמה צורות בבניינים פועל והתפועל, שהם מקביליהם של הבניינים השלישי והשישי בערבית פִּאעַל, תפאעַל, כגון: 'יִדְעָתִי (שמואל א כא, ג), מְשׁוֹפְטִי (איוב ט, טו), מְלוֹשְׁנִי (תהלים קא, ה) – מסורת הכתיב מכוונת, כנראה, לקריאה מְלוֹשֵׁן,¹⁵⁵ וְיִסְעָרְהוּ/וְיִשְׁעָרְהוּ (במסורת הבלית לאיוב כו, כא),¹⁵⁶ יִסְעָר (הושע יג, ג), וְהִתְגַּעְשׁוּ (ירמיה כה, טז), יִתְגַּעְשׁוּ (שם מו, ח), מְנַאֵץ (ישעיה נב, ה) – הניקוד משקף כנראה מְתַנַּףץ בהטמעת התיז).¹⁵⁷ מיעוט הממצאים במקרא מלמד, שהבניינים הללו היו בתהליך של היעלמות מן הלשון. מכל הפעלים הנזכרים לעיל אולי (אולי?) רק פִּעַל אחד נמצא במסורת אחת של לשון חז"ל: וְיִסְעָרְתוּ (פא כלאיים א, ז).¹⁵⁸

הדוגמות הבטוחות במסורות לשון התנאים (ואף חוצה לה) לבניינים פועל ונתפועל הן מועטות ביותר. הרי הן לפנינו:

פועל

26. סוֹעֵר (?): "היה עובר בכרם ונפלו ממנו זרעים... הזורע וסיערתו הרוח לאחריו מותר" (כלאיים ה, ז).¹⁵⁹ הקריאה וסיערתו (סיערתו), שנתקיימה בדפוסים, נתמכת

151. הצורות הדגושות מתועדות גם במסורות אחרות (ראה למשל שבטיאל, 1972, עמ' 211; כ"ץ, 1978, עמ' 53–57).
152. ראה הערה 106 לעיל.
153. השווה למשל מכשירין ב, א בכ"י ק, פר.
154. אין לבטל את האפשרות, שחלק של הצורות בעה"פ לא דגושה הן גרידה אחרי צורות אחרות או גזירה מהן, כגון מְאָבְקִים מן אֶבֶק (בר-אשר, 1980, עמ' 70 הערה 361), נְשִׁתָּה גרידה אחרי שְׁפִי, כפי שטען בן-טולילה (1989, עמ' 52), בדומה להשְׁתָּבֵץ מן שְׁבָץ והתְתָבֵר מן תְּבָר בעברית שלנו. ככגון זה ברור, שאין לדבר על צורות פִּעַל ונתפִּעַל קדמוניות בלשון. אבל מצד הדקדוק הסיכרוני הריהן משובצות בבניינים חסרי הדיגוש. ואכמ"ל.
155. ראה ר"י בן ג'נאה, ספר הרקמה, מהדורת מ' וילנסקי (ד' טנא), ירושלים תשכ"ד, עמ' קסג. וראה בן-חיים, 1977, עמ' 83.
156. ראה ייבין, 1985, עמ' 583; בנוסח סבריה וְיִשְׁעָרְהוּ.
157. חלק של הדוגמות הנ"ל נתונות במסורת הכתיב של המקרא, כפי שמעידות התיבות ב'זאו (יודעתי, משופטי, מלושן), וחלקן נתונות רק במסורת הניקוד (ויסערהו, יסער, והתגעשו/יתגעשו, מנאץ).
158. ראה מורג, 1992, סעיף 2.4. את הנתון הזה קדם והביא הנמן (1980, עמ' 157), אך הוא לא סבר שמדובר בבניין פועל (ראה להלן סעיף 26).
159. בהמשך המשנה מצינו בדפוסים: "סיערתו הרוח לפניו, ר' עקיבא אומר אם עשרים יופך...". אך

מעדי נוסח רבים, ובכללם כ"י ק (סיערתו) וכ"י קיימב' (וסיערתו).¹⁶⁰ אבל בכ"י פא מצינו וְסוּעָרְתוּ; וכן הוא בלא ניקוד בד"ר ובשלושה עדים מאוחרים.¹⁶¹ ומעין זה מצינו בכ"י ארפורט של התוספתא: והסעורתו (נראה שצריך לקרוא והסוערתו). הנמן (1980, עמ' 157), שחשף את גרסת פא, פירשה צורת עבר של פֻעַל. לדעתו, סיערתו הפכה סוערתו בשל מעתק $o/u < i$. מורג (1993, סעיף 2.4; וראה הערה 57 שם) פירשה צורה בבניין פוּעַל, וקשר אותה ל"ויסערהו" של איוב במסורת הניקוד הבבלי.¹⁶² ושמא וסוערתו אינה אלא גלגול מוטעה של סיערתו בהמרה של יוד ב'זואו,¹⁶³ והנקדן של פא הלך אחרי הכתיב.¹⁶⁴ עם זאת אין לבטל את השערתו של מורג שלפנינו צורת פוּעַל, שהרי בפֻעַל זה גופו יש מסורת ניקוד יסְעַר, יסערהו (קריאה זו רק בניקוד הבבלי). אם יש אמת בסברה זו, לפנינו פֻעַל אחד ויחיד בבניין פוּעַל שמסורת אחת ממסורות לשון חכמים וזה בו למסורת לשון המקרא.¹⁶⁵

נתפועל

27. בבניין נתפועל ידועות שתיים שלוש צורות בטוחות:
 נתִּיּוֹאֵשׁ – כך גורס כ"י ק בכל מקום במשנה: נתִּיּוֹאֵשׁוּ (ב"ק י, ב 2x; כלים כו, ח), מתִּיּוֹאֵשִׁין (ב"ק י, ב), תתיאש (אבות א, ז). הנקדן של ק מחק בשלושה מבין ארבעת המקומות הראשונים את ה'זואו לפני אלף, ובכולם ניקד נְתִיּוֹאֵשׁוּ/נְתִיּוֹאֵשׁוּ, מְתִיּוֹאֵשִׁין. אבל במסכת אבות הוא קורא תִּיּוֹאֵשׁ. גם קטעי גניזה למסכת אבות מכירים את הצורה תתיאש.¹⁶⁶ ויש קטעי גניזה הגורסים ניתיאשו וכו' במסכת בבא קמא;^{166א} וכבר הראה ילון,¹⁶⁷ שהצורה מתועדת בפיוט הקדום.¹⁶⁸

- הגרסה המקורית כאן היא "סיעתו/סייעתו", כעדות כתב-היד הטובים של המשנה ושל התוספתא (ראה ר"ש ליברמן, תוספתא זרעים, עמ' 216, ותוספתא כפשוטה זרעים, עמ' 629).
160. זק"ש, 1972, עמ' רסד (והוא מזכיר שם עדים נוספים).
161. ראה זק"ש, שם.
162. ראה סעיף 25 לעיל.
163. ראה הנמן, 1980, עמ' 157.
164. כלום אפשר להניח, שצורת בינוני של קל בכינוי מושא לנסתר לפנינו, "וסוערתו" = "וסוערת אותו"? ניקוד פא וְסוּעָרְתוּ עשוי יפה גם לפירוש זה. וראה גרסת כתב-יד ארפורט של התוספתא לעיל; וצ"ע.
165. דוגמה נוספת מטקסט מאוחר נמצאת במחזור רס"ג (ראה ילון, 1971, עמ' 143–144): כנגד "יאשתי ציצית מטלית" (= "הרחקתי והסירוני ציצית מטלית") יש בכתב-יד אחד "יואשתי" (וראה להלן סעיף 27).
166. שרביט, 1976, עמ' 45–46.
- 166א. שרביט, שם.
167. קונטרסים לענייני הלשון העברית ב, ירושלים תרצ"ח–תרצ"ט, עמ' 35.
168. בכתב-היד האחרים של המשנה – פא, קיימב', פו (למסכת כלים) ועוד – משמשת הצורה נְתִיּוֹאֵשׁ (נְתִיּוֹאֵשׁוּ): נתיאשו, מתיאשין, תתיאש (ראה בר-אשר, 1980, עמ' 30). ייבין (1985, עמ'

נְתָרוֹקָן – נְתָרוֹקְנָה רשות" (בדרים י, ב 2x ק, 169 פא, פס, 170 וכן מצינו בניקוד הבבלי).¹⁷¹ הצורה ידועה, בלא ניקוד בעדים רבים. היא מצויה גם מחוץ למשנה בכתוב זה: נְתָרוֹקְנָה (תוספתא נדרים ו, ב 2x ג); מתרוקנת (ספרי במדבר כג, קנה, מהדרת הורביץ עמ' 202, 203, 207 בס"ה חמש פעמים בכ"י רומי 32 ובעדים אחרים). נְתָרוֹץ – שנינו בשביעית (ד, ב): "שדה שנתקוצה תזרע במוצאי שביעית". "שנתקוצה" כלומר "שניטלו קוציה".¹⁷² כבר צוין שכ"י ק קורא שְנַתְקוֹצָה בנתפעל,¹⁷³ וכן הוא בכ"י פא שְנַתְקוֹצָה (בהטמעת התיו לפני הקוף,¹⁷⁴ ומעין זה בעדים אחרים.¹⁷⁵ כנגד כל אלה מצאה כ"ץ במסורת ג'רבה נְתָרוֹצָה.¹⁷⁶ והדבר מתועד מכבר בדפוסים מנוקדים. כן מצאתי מנוקד בדפוסים המשנה: אמ"ד [= אמסטרדם] ת"ו (1646), וינציה תס"ד (1704), מנטובה תקל"ז (1777), ליוורנו תרפ"ט (1929). וכן שמעתי מפי חכמים בני מרוקו (הדפוסים הנ"ל הילכו בקהילות צפון אפריקה, ובכללן ג'רבה וערי מרוקו). נְתָרוֹצָה נראית גרירה אחרי שם העצם קוץ.¹⁷⁷ ואין אנו יודעים את שיעור קדמותה של הקריאה הזאת, האם נוצרה בתהליך המסירה (כפי הנראה), או שהיא משקפת דיבור עברי חי (בספק גדול)?

28. לפנינו אפוא שלוש צורות בטוחות של נתפועל בלשון התנאים.¹⁷⁸ ואין צריך לומר, שאינה דומה חזקתן של נְתָרוֹצָה ושל נְתָרוֹקָן, המתועדות בעדים קדומים, לחזקתה של נְתָרוֹצָה, שנמצאה בדפוסים מאוחרים ובפי מסרנים בני צפון אפריקה. בכולן נראה, שאין לפנינו צורות מורשות מתקופת המקרא: יא"ש משמש במקרא בבניין הכבד פעם אחת בלבד, בפועל, לְיָאֵשׁ (קהלת ב, כ).¹⁷⁹ הפועל ריקן/נתרוקן

552) רמו לאפשרות של נתיאוש פעם אחת (ביאו מחוקה, אך על פי רוב גם בניקוד הבבלי הגרסה היא נתיאש וכי).

169. בכ"י ק נפרדה התיבה (פעמיים) משום מה לשתיים: ניתרו קנה.
170. ב־פס מנוקד נְתָרוֹקְנָה.
171. ייבין, 1985, עמ' 583.
172. ראה פירוש ר"ח אלבק על אתר.
173. כ"ץ, 1978, עמ' 292.
174. הנמן, 1980, עמ' 207.
175. ראה זק"ש, 1975, על אתר.
176. כ"ץ, שם.
177. וראה לעיל הערה 154.
178. ייבין (1985, עמ' 583) מזכיר גם את נְתָרוֹצָה מהלכות פסוקות ומהלכות גדולות, ועוד (ויש שם הפניה למילון בן-יהודה). וכתב מורג (1992, סוף סעיף 2.4): "אין אנו כוללים ברשימה זאת את נְתָרוֹצָה... שמשמעו 'נגרמה לו הונאה', משום שבסיס הפועל נגזר משם העצם אונאה" (וראה הערה 164 לעיל). מורג, שעיין עיון היסטורי בבניין פועל-נתפועל (ובבניינים אחרים), פסח, בצדק, על צורה זו. אנו פוסחים עליה משום איחורה (העברית של הגאונים).
179. ועוד מספר פעמים בבניין נפעל, כגון נוֹאֵשׁ (שמואל א כז, א).

הוא כולו חידוש של לשון חז"ל; זהו פועל גזור-שם מן רִיקָן (ריקם).¹⁸⁰ קשה לטעון, שבניינים שהיו בתהליך פליטה בלשון המקרא עשו פְרוֹת בלשון התנאים.¹⁸¹

29. אפשר לפרש את עלייתן של הצורות נתיאָש ונתרוֹקן בדרך אחרת.¹⁸² כבר קדם ש' שרביט¹⁸³ והעלה את האפשרות, שהצורות משקפות מעתק $\delta < a$; וכך אמר גם הנמן¹⁸⁴ מפורשות. כלומר, משתקף כאן המעבר $\delta < a$ כחלק של תהליך כללי $\langle i/a \rangle$ (o/u) בלשון חז"ל.¹⁸⁵ ואולם קיומו של תהליך כ' ל'י כזה עדיין טעון הוכחה; אם כי אין להכחישו בתנאים פונטיים מוגדרים, כגון לפני עיצור שפתי (מסבין < מקסבין) או לפני ריש (קֶרדום < קורדם) או למד (קֶלגס < קולגס), בעיקר בהברה סגורה לא מוטעמת.¹⁸⁶ ואולי גם כאן מדובר בצורות המשקפות את השינוי $\delta < a$ בנסיבות פונטיות מיוחדות: האם צורת נתיאָש הפכה נתיואש בשל העיצור הגרוני האחורי התוכף?¹⁸⁷ וכך הדברים באשר לנתרוֹקן. נזכיר, שיש לנו עדות מפורשת לפועל רִקָן בלא דיגוש בקוף (לעיל סעיף 18); המקבילה הצפויה בבניין הסביל היא נתֶרְקָן/נתֶרְקָנָה בקוף פשוטה (לא מוכפלת) ובקמץ לפנייה. האם מותרים אנו להניח, שהקוף הנחצית גרמה להמרת הקמץ בחולם (תנועה אחורית מובהקת יותר): נתֶרְקָנָה < נתרוֹקָנָה?¹⁸⁸

180. ראה מילון בן־יהודה (כרך יד, עמ' 6736א). ואולי בשל היותו גזור שם מן רִיקָן (ריקם) נתקיימה בו צורת רֶקָן בריש צרויה והקוף רפה אחריה (וראה הערה 154 לעיל).
181. אם סוּעֶרְתוֹ (לעיל סעיף 26) היא אכן צורת פועל, נראה שהיא צמחה בהשראת סוּעֶר של לשון המקרא ולא המשך קדום שלה.
182. נְתֻקָּצָה (בדפוסים, במסורת ג'רבה ובמקומות אחרים בצפון אפריקה) נראית, כאמור, גרירה (מאוחרת?) אחרי שם העצם קוץ (לעיל סעיף 27).
183. שרביט, 1976, עמ' 45–46.
184. הנמן, 1980, עמ' 208. נתרוֹקָנָה נזכרה שם בפנים, ונתיואש, שלא נמצאה במסורת פא, מובאת שם בהערה 804. וגם נתרוּעֶעָה במסורת כ"י ק נתפרשה לו [שם] צורת נתפֶעֶל < נתפועל במעתק $\delta < a$, ולא צורת נתפועל.)
185. הנמן (שם, עמ' 208) מדבר על המעבר לתנועה o/u בתנועות הקצרות. כלום הוא חשב, שגם החולם של נתרוֹקָנָה הוא תנועה קצרה (= קמץ קטן)?
186. ראה בן־חיים, 1963, עמ' 10 והערה 9 (והספרות הנזכרת שם); קוטשר, 1959, עמ' 391–392; בר־אשר, 1983, עמ' 149–151. וראה הערה 185.
187. סברה זו טעונה ביסוס. אולי כאן המקום להעיר לתהליך מקביל שנמצא במלה אחרת שבה קמץ נעתק לחולם לפני אלף. שְׁנִינּוֹ בספרי במדבר "ואת האיל יעשה זבח שלמים... מה איל מיוחד שהוא בא כנדר ונדבה וטעון נסכים" (פסקה לב, מהדורת הורביץ עמ' 39). כ"י רומי 32 גורס "מה הואיל מיוחד שהוא בנדבה וטעון נסכים". הווי אומר: הָאֵיל < הוּאֵיל.
188. אין בידי דוגמה זזה לתהליך זה. אבל יש דוגמה ממין דומה שבה i (תנועה קדמית) הפכה o (א) (תנועה אחורית) לפני קוף. כוונתי לצורה הֶקָרָה (הפעיל של קר"א על דרך ל"י) שהפכה הוֹקָרָה (יבמות יב, ו) במסורת כתב־יד ק, פא ובלא ניקוד גם בכ"י קיימב' (ראה הנמן, 1980, עמ' 395).

כללו של דבר, לפנינו צורות נתפועל מועטות. אחת מהן (נתקוצה) אין ראייה שהיא קדמונית, וגם שתי האחרות אינן נראות צורות נתפועל החוזרות לתקופת המקרא (התפועל), אלא יצירה מאוחרת בתקופת חז"ל. ויותר משהן נראות צורות נתפועל מקוריות יש רגליים לסברה, שהן גלגול פונטי מאוחר של צורות נתפעל במעתק $\bar{a} < \bar{o}$; אבל הדבר עדיין טעון הוכחה חותכת.

30. בסיכום הדברים נוכל לומר, שהבניינים הכבדים בלשון חז"ל יש להם ארבעה או חמישה גילויים נבדלים:

הכבד הדגוש: פֻּעַל – נְתַפְעֵל

הכבד המרובע: פֻּלַּל – נְתַפְלַל¹⁸⁹

הכבד המוארך: פוּלַּל – נְתַפוּלַל

הכבד קל העין: פֻּעַל (פֻּעַל¹⁹⁰) – נְתַפְעֵל (נְתַפְעֵל¹⁹⁰)

הכבד המוארך (השלם): פועל – נְתַפועל

שני האחרונים (אם יש ממש בסברה שנתפועל הוא גלגול של נתפעל) ניתן לראותם חלופות ישירות של הבניין הדגוש (אך ברור שפועל – סוערתו – אינו אלטרנטיבה פונטית של פֻּעַל. ואכמ"ל).

נתפעל

31. בכל ספרות התנאים אין עדות בטוחה לבניין זה אלא בפועל אחד בלבד, נתוסף, המצוי במשנה פעם אחת בלבד: נתוספו (עירובין ז, ז). מעידים על קריאתו כתב-היד פא, 191 פס 192 ומשניות מנוקדות לרוב,¹⁹³ וכן קוראים מסרני העדות בתימן,¹⁹⁴ בג'רבה¹⁹⁵ ובאשכנז.¹⁹⁶ ומצאנוהו גם מחוץ למשנה – בלא ניקוד – כגון: נתוסף

ברור שהקוף האחורית-הנחצית גרמה למעתק $o < i$ (&), וגלגלה ממנה צורת "הופעל מדומה" (ראה לעיל הערה 39); אבל כאן מדובר בהברה סגורה:

189. ראה לעיל הערה 4.

190. סימן הרפה על העין מכוון לציין את היעדר ההכפלה.

191. ראה הנמן, 1980, עמ' 250. ב-ק נשמטה הנון; כתוב שם תוספו.

192. ב-פס מנוקד נִתּוּסְפוּ.

193. כן מצאתי בדפוסים אמ"ד ת"ו, וינציה תס"ד, מנטובה תקל"ז וליוורנו תרפ"ט.

194. גמליאל, 1989, עמ' 58.

195. ראה כ"ץ, 1978, עמ' 263.

196. כך העיד א"ה ווייס, משפט לשון המשנה, ויין תרכ"ז, עמ' 93. (והוא הציג את התיקון נתוסף; וראה פירוש הדברים אצל ילון, 1964, עמ' 127-128). וכן מציינו במשניות מנוקדות ומלוות בעברית טייטש (הוצאת לוי אפשטיין, ורשא), וכך מנקד גם קוסובסקי; מן הסתם הוא ניקד כן על פי מסורת אשכנזית.

(מכילתא פסחא טז, מהדורת הורביץ-רבין עמ' 69); שנתוספו (תוספתא עירובין ו, א; תוספתא סוטה ז, ה), נתוספו (תוספתא עירובין שם, שם), וניתוספו (ספרי במדבר ו, מהדורת הורביץ עמ' 10).

וכבר בירד ילון את העניין משלם;¹⁹⁷ אף הוא הראה דוגמות נוספות, רובן ככולן בפועלי פ"י מחוץ לספרות התנאים (נתוקד, נתוכת, נתותר; וראוי להזכיר כאן את מתוצאת, העולה מן הדרשה במסכת סוטה¹⁹⁸). וברור שמדובר בבניין אֶתְפַּעַל הארמי שנשאל אל העברית ועיבר צורתו לִנְתַפְעַל (מתוך היקש לִנְפַעַל/נְתַפְעַל הפותחים בנון). הבניין מקוים בארמית של התרגומים ובניבים של הארמית המאוחרת (כגון הסורית והארמית הנבלית במזרח, וכגון ניבי א"י: היהודית, השומרנית והסורית של א"י).¹⁹⁹ לא ברור, מדוע נצטמצם שימוש של הבניין לגזרת פ"י בלבד, ובספרות התנאים לפועל אחד בלבד.²⁰⁰ ח' ילון העיר לצורת נְתַפְעַל בפועל השלם בעברית של הגאונים.²⁰¹ נראה שהבניין אך התחיל לשמש בלשון סמוך לפסיקת הדיבור העברי, ועל כן לא הספיק להכות בה שורשים.

בניינים נוספים?

32. שְפַעַל/נְשַתְפַעַל? סגל הקדיש סעיף נפרד לשְפַעַל ונשתפעל²⁰² ופירט בו צורות אחדות, כגון: שְחַרְרָה, שְעַבַד, נִשְתַחֲרַר, נִשְתַעַבַד (מספרות התנאים, ועוד כמה צורות מספרות האמוראים). הדקדוק המשווה לימדנו, שצורות שְפַעַל בלשונות שמיות אחדות (כגון האכדית) עומדות כנגד הַפְעִיל/הַפְעַל של העברית והארמית. אבל כבר סגל עצמו היטיב לציין, שאין מדובר בבניין העומד לעצמו בלשון חז"ל, "אבל באמת אבד ללשון הרגש של מושג הגורם בצורות אלו והן משמשות כפעלים פשוטים שיסודם הוא רבעי, כל[ומר] בעל ארבע אותיות". יש לראותם אפוא שורשים מרובעים שנשאלו מן האכדית דרך הארמית.

הַפְעִיל: בפועל אחד המשמש בלשון חכמים כבניין הַפְעִיל, הַלְקִיט, מצויה צורה

197. ילון, 1964, עמ' 127-135.

198. בבלי סוטה י ע"ב: "היא מוצאת היא מיתוצאת מיבעי לה". ביסודה של הדרשה עמדה ההשקפה של הדרשן (יודע הארמית), שהופעל המקראי (מוצאת) צריך להיות מומר באֶתְפַּעַל/נְתַפְעַל (ראה ילון, שם, סעיף 8, עמ' 134-135).

199. בארמית המקרא הוא מצוי בפועלי ע"ו: יִתְזִין (דניאל ד, ט), יִתְשֵם (עזרא ד, כא) – בשניהם במקום אֶתְפַּעַל.

200. לא מצאנו אף לא דוגמה אחת הנקראת נְתַפְעַל החוזרת אל בניין הַפְעִיל, שאפשר להניח לגביה קריאה קדמונית נְתַפְעַל (ראה מישור, 1983, עמ' 205 הערה 173).

201. הוא מציע לקרוא נְתַפְעַל בעקבות איתחוק (כך קוראים התימנים) בארמית.

202. סגל, 1936, סעיף 212, עמ' 122.

מקבילה – הלקט: "זמהלקטין לתרנוגלין" (שבת כד, ג).²⁰³ אף שמבחינה פורמלית לפנינו צורת הפעל ארמית, יש לראות גם אותה, בעקבות סגל, צורה מפורש מרובע: הלק"ט; בדומה למְהַקְצָעוֹת (יחזקאל מו, כב), שיש לראותה בינוני פועל של הקצ"ע (ולא בינוני הפועל של קצ"ע) בקיום הא הבניין.

נתפצל: שבטיאל (1972, עמ' 209) במאמרו על דקדוק לשון חז"ל בפי בני תימן כותב: "קיימות בפי התימנים צורות בניינים שאינן בניקוד הטברני ואלו הן: I פְּעַל... II נְתַפְעַל... III נְתַפְעַל". מן החומר שהוא מביא שם עולה, שצורת נתפצל נוהגת רק בלשון הדיבור של בני מחוזות אחדים בתימן (כחלופה של נתפצל), ולא בלשון חז"ל.²⁰⁴

כללו של דבר, אין מקום לבניינים שפעל/נשתפעל, הפעל בדקדוק לשון חכמים; מדובר בצורות מרובעות. גם בניין נתפצל במסורת תימן שנהג בדיבור העברי, אין לו חלק בדקדוק לשון חז"ל.

ד. סיכום

33. בנייני הפעל בלשון התנאים מתחלקים לסדירים (שישה) ולבלתי סדירים (שמונה). והריהם מפורטים לעיל (סעיף 2). כל העניינים המייחדים את הבניינים נתפרטו במקומותיהם המתאימים בדיוננו. ביקשנו לומר, שבתוך שמונת הבניינים הלא סדירים כלולים שני בניינים העומדים לעצמם: פְּעַל, הנמצא בתהליך פליטה (במסורת הכתיב סַפַּק אם יש ממנו יותר משתיים – שלוש צורות בטוחות, ובמסורות הניקוד מיתוספות עליהן עוד כמה וכמה דוגמות), ונְתַפְעַל, הנמצא כנראה בתהליך כניסה, אלא שפסיקת הדיבור העברי קטעה את התהליך באבו, והבניין לא עשה פירות של ממש.

יתר ששת הבניינים הלא סדירים יש לראות בהם חלופות של הבניינים הסדירים (זו אחת מן התיזות העיקריות שהבאנו כאן):

נְפַעַל הסדיר מקיים שתי חלופות – נְפַעַל ונְפַעַל. אלה קיומם נקשר בגזרות מסוימות: נְפַעַל התחיל בפועלי פ"נ, ומשם נתפשט לגזרות דומות ולגזרות אחרות; נְפַעַל עיקר קיומו בפועלי ע"ו ודומיהם, ויש ממנו עוד פְּעַל אחד במסורת אחת שלא בגזרת ע"ו: נִיטְמַאֲתִי, נִיטְמַאֲתָה.²⁰⁵

203. מְהַקְטָט = "מאכיל עופות בידו"; מְהַקְטָט = "זורק את האוכל לארץ וגורם לעופות ללקוט אותו" (ראה סגל, שם, עמ' 123).

204. וכך אישרו בפניי פרופ' ש' מורג וד"ר י' גלוסקא (וראה לאחרונה דבריו של פרופ' מורג בהספוד ליצחק שבטיאל, ספר שבטיאל – מחקרים בלשון העברית ובמסורות העדות, רמת-גן תשנ"ב, עמ' יז).

205. ואיננו יודעים את מידת קדמותה של הקריאה הזאת.

פָּעַל וּנְתַפְּעַל (בהכפלת עה"פ ותנועה קצרה לפנייה) הסדירים מקיימים סדרות-משנה. ליד הכבד המרובע והכבד המוארך (בפועלי ע"ו והכפולים) יש עוד שתי סדרות-משנה: הכבד קל העין פָּעַל – נְתַפְּעַל (בעה"פ לא מוכפלת ובתנועה ארוכה לפנייה) ואולי גם פּוֹעַל – נְתַפְּוֹעַל (הכבד המוארך השלם) הם גלגולים של הכבד הדגוש, צורות-משנה שהקמץ הפך בהן חולם בנסיבות מסוימות. חלק של הצורות בשתי סדרות-המשנה האחרונות הן פרי גזירה או גרירה אחרי צורות שְׁמַנְיּוֹת בעה"פ לא דגושה, כגון מְאָזְקִים מן אָזַק, נְשַׁתְּפָה בעקבות שְׁפוּי, נְתַקְצָה מן קוץ, רָקַן בעקבות רִיקָן; אבל מבחינה פורמלית, סינכרונית הם משובצים בבניינים הנזכרים. הצגה זו, יותר משהיא מתחקה אחרי גלגולן הדיאכרוני של הצורות (ובכל מקום שנדרש נתנו דעתנו גם לפן הזה) היא מבקשת להציג את הדברים במישור הסינכרוני.

34. בתוך מערכת הבינוני עומדת הסדרה הסדירה על שמונה בניינים:

פּוֹעַל – פְּעוּל – נְפַעַל	(א) 1–2–3 (הקל)
מְפַעֵל – מְפַעֵל – מְתַפְּעֵל ²⁰⁶	(ב) 4–5–6 (הכבד)
מְפַעֵל – מְפַעֵל	(ג) 7–8 (הגורם)

הערות: (א) בבינוני של הכבד הצביע ילון על האפשרות לקיומן של צורות פסיב במשקל מְפַעֵל (אולי מְפַעֵל), שנשאלו מן הארמית. מסקנתו מיוסדת על כתיבים חסרי ואו אחרי פה"פ, אבל לא נמצאה כל עדות לכך בקרי [ואין מניעה להניח שלפנינו צורות מְפַעֵל בחלק של הדוגמות].

(ב) בבניינים הכבדים – בכל סדרות-המשנה שלהם – מקימות בכוח או בפועל שלוש צורות בינוני. כגון:

מגלגל – מגולגל – מתגלגל
משעבד – משועבד – משתעבד

וכך גם בבניין קל הכבד קל העין יש לראות את השלשה מְפַעֵל (מְשַׁלְק), מְפַעֵל (מְאוֹזְלִין), מְתַפְּעַל (מתאנח).²⁰⁷

35. חיתומו של דבר: נמצאנו מעמידים את מערכת הבניינים בלשון התנאים על ארבעה-עשר, שהם למעשה שמונה בלבד; שישה סדירים (קל – נְפַעַל, פָּעַל – נְתַפְּעַל, הַפְּעִיל – הַפְּעַל) ולידם שישה לא סדירים, שהם חלופות וצורות-משנה

206. ויש גם צורת בינוני הפותחת בנון: נְתַפְּעַל (ראה בראשון, 1980, עמ' 106–112 והספרות הנזכרת שם; מישור, 1983, עמ' 193 ואילך).

207. ויש מה להוסיף גם בעניין חלוקת הבניינים לאור שמות הפעולה, אך הדברים מחייבים דיון נפרד לעצמו. ועוד חזון למועד.

שלחם (נִפְעַל, נִפְעַל; פִּעַל – נִתְפַּעַל, פּוּעַל – נִתְפּוּעַל), ועמם עוד שניים לא סדירים (פִּעַל בתהליך פליטה, נִתְפַּעַל בתהליך קליטה).²⁰⁸

רשימת קיצורים

(א) כתבי-יד

- א"ר = משנה כתב-יד, אוטוגרף הרמב"ם, מובא על פי צורבל, 1986.
- ד"ר = משנה דפוס ראשון, נאפולי רנ"ב, מהדורה פקסימילית (עם מבוא מאת א"מ הברמן, ירושלים תש"ל).
- פא = משנה כ"י פארמה [א], דה רוסי 138, מהדורה פקסימילית, ירושלים תש"ל.
- פס = משנה כ"י פריס 328–329 בספרייה הלאומית בפריס, מהדורה פקסימילית (עם מבוא מאת מ' בר-אשר), ירושלים תשל"ג.
- פר = משנה כ"י פארמה [ב], דה רוסי 497, מהדורה פקסימילית (עם מבוא מאת מ' בר-אשר), ירושלים תשל"א.
- ק = משנה כ"י קאופמן A.50, מהדורה פקסימילית, ירושלים תשכ"ח.
- ק2 = גרסת היד השנייה בכ"י ק שכתבה דף אחד במסכת נידה ואת שבעת הדפים האחרונים בכתב-היד.
- קיימב' = ג"ה לו, מתניתא דבני מערבא על פי כ"י קיימבריג', Add-470.1, קיימבריג' 1983.

(ב) ביבליוגרפיה

- אלדר, 1979 = א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, כרך ב: ענייני תצורה, עדה ולשון ה, ירושלים תשל"ט.
- אלדר 1980 = א' אלדר, "אבות ותולדות' במערכת הבניינים", לשוננו מד (תש"ם), עמ' 157–160.
- בן-חיים, 1963 = ז' בן-חיים, "מבוא" בתוך המילון ההיסטורי ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית, ספר המקורות, חלק ראשון, למן חתימת המקרא ועד מוצאי תקופת הגאונים, ירושלים תשכ"ג עמ' 7–13.

208. גישה פורטנית עם פרטים רבים שלא ממין העניין משתקפת במאמרו הנשכח של צ' הר-זהב "הבניינים בפִּעַל העברי" (לשוננו ב [תר"ץ], עמ' 155–175); לא פחות משמונים ושישה בניינים הוא מונה וסופר וכולל ופורט ומגולל ברשימתו. ואין הדברים דורשים תוספת. לעומת זאת ראוי לתת את הדעת להשקפות העולות מחיבורי הדקדוק בימי הבניינים בהצגתו הבהירה עד מאוד של א' אלדר (אלדר 1980).

- בן-חיים, 1977 = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך חמישי: לשון תורה, ירושלים תשל"ז.
- בן-טולילה, 1989 = י' בן-טולילה, מסורת צרפתי-איטלקית של לשון המשנה, עדה ולשון יד, באר-שבע תשמ"ט.
- בר-אשר, 1979 = מ' בר-אשר, "שתי תיבות מורכבות שלא הוכרו", לשוננו מג (תשל"ט), עמ' 185-193.
- בר-אשר, 1980 = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה, עדה ולשון ו, ירושלים תש"ם.
- בר-אשר, 1983 = מ' בר-אשר, "עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכתב-יד רומי 32 לספרי במדבר", תעודה ג, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 139-165.
- בר-אשר 1984 = מ' בר-אשר, "משוגות הניקוד בכתב יד קאופמן של המשנה", מסורות א (התשמ"ד), עמ' 1-17.
- בר-אשר, 1986 = מ' בר-אשר, "בידורים בלשניים בכתב-היד של המשנה, טיפוס הלשון וקווי ייחוד בלשון", דברי האקדמיה הלאומית למדעים, כרך ז, חוברת 7, ירושלים תשמ"ו, עמ' 183-210.
- בר-אשר, 1987 = מ' בר-אשר, "שתי תופעות בדקדוק הפעל בסורית של ארץ ישראל", מחקרים בלשון ב-ג (ספר היובל לאבא בנדויד), ירושלים תשמ"ז, עמ' 111-126.
- בר-אשר, 1991 = מ' בר-אשר, "זוטות בדקדוק פועלי ל"א ול"י בלשון המשנה", שי לחיים רבין - אסופת מחקרי לשון, ירושלים תשנ"א, עמ' 55-66.
- גולדברג, 1955 = א' גולדברג, מסכת אהלות - מהדורה מדעית על פי כתב-יד... עם פירוש מדעי ומבוא, ירושלים תשט"ו.
- גולדברג, 1976 = א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, נוסח כ"י קויפמן ונוסח דפוס ראשון רנ"ב עם שינויי נוסחאות... בצרוף מבוא והערות, ירושלים תשל"ו.
- גמליאל, 1989 = ח' גמליאל, "מערכת הפועל בלשון חכמים לפי כתב-יד תימני עתיק", מסורות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 37-71.
- הנמן, 1980 = ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, על פי מסורת כתב-יד פרמה (דה רוסי 138), תל-אביב תש"ם.
- זק"ש, 1972, 1975 = נ' זק"ש (עורך), משנה זרעים עם שינויי נוסחאות... כרך א, ירושלים תשל"ב; כרך ב, ירושלים תשל"ה.
- יהלום, 1985 = י' יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ-ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה.

יבין, 1985 = " ייבין, מסורת הלשון המשתקפת בניקוד הבבלי (שני כרכים), ירושלים תשמ"ה.

ילון, 1964 = ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד.

ילון, 1971 = ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א.

כ"ץ, 1978 = ק' כ"ץ, מסורת הקריאה של קהילת ג'רבה במקרא ובמשנה, עדה ולשון ב, ירושלים תשל"ח.

מורג, 1957/8 = ש' מורג, "בניין פֿעַל ובניין נִתְפַּעַל...", תרביץ כו (תשי"ז), עמ' 349-356; "עוד לעניין פֿעַל ונִתְפַּעַל", תרביץ כז (תשי"ח), עמ' 556 [מובא על פי קובץ א, עמ' 93-101].

מורג, 1969 = ש' מורג, "המסורת הטברנית של לשון המקרא: הומוגניות והטרוגניות", פרקים ב (בעריכת א"ש רוזנטל), ירושלים תשכ"ט-תשל"ד, עמ' 105-144.

מורג, 1970 = ש' מורג, "משנה נזיקין קדשים טהרות, כ"י בניקוד לפי מסורת תימן, דברי מבוא", בתוך המהדורה הפקסימילית, ירושלים תשל"ד, עמ' 1-8 [מובא על פי קובץ א, עמ' 199-206].

מורג, 1992 = ש' מורג, "מסורת שומרון ומסורת תימן: נקודות מפגש", מחקרים בלשון ה-1 (ספר היובל לישראל ייבין), ירושלים תשנ"ב, עמ' 245-264. מורשת, 1980 = מ' מורשת, "על בניין נופעל בעברית הבתר-מקראית", בתוך: מחקרים בעברית ובלשונות שמיות מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, רמת-גן תש"ם, עמ' 126-139.

מישור, 1983 = מ' מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ג.

נאה, 1989 = ש' נאה, לשון התנאים בספרא על פי כתב-יד וטיקאן 66, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ט.

נאה, 1992 = ש' נאה, "על גבול הדקדוק והמילון", מחקרים בלשון ה-1 (ספר היובל לישראל ייבין), ירושלים תשנ"ב, עמ' 277-313.

נתן, 1984 = ח' נתן, המסורת הלשונית של כ"י ארפורט של התוספתא, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד.

סגל, 1936 = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו.

צורבל, 1986 = ת' צורבל, לשון המשנה באוטוגראף פירוש המשנה לרמב"ם, עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ו.

קובץ א / קובץ ב = מ' בראשר (עורך), קובץ מאמרים בלשון חז"ל, כרך א, ירושלים תשל"ב (תשל"ז²); כרך ב, ירושלים תש"ם.

קוטשר, 1959 = י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט.

קוטשר, 1977 = י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז.

קימרון, 1988 = א' קימרון, "מקורו של בניין נופעל", לשוננו נב (תשמ"ח), עמ' 178-179.

שבטיאל, 1972 = י' שבטיאל, "מסורת התימנים בדקדוק לשון חכמים", מובא על פי קובץ א, עמ' 207-251.

שרביט, 1976 = ש' שרביט, נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות והכנות למהדורה מדעית, עבודת דוקטור באוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשל"ו.

